
EESTI RAHVA MUUSEUM

100

Krista Aru

Eesti Rahva Muuseumi tegevliikmete kogu ja muuseumile valitud juhatuse esimeste koosolekute protokollid (ukj 13. ja 14. aprillil 1909) jutustavad paremini kui miski muu ERMi asutajate kindlast usust oma ettevõtmise vajalikkusesse. Ajal, mil muuseumil polnud oma ruumigi, rahast jt võimalustest rääkimata, seati sihid, mis olid kõrgelt ja kaugelt üle ümbritsevatest oludest. Nendest protokollidest kajab ka sada aastat hiljem seda loovust, väge ja võimu, mis on ajast aega suutnud muuta elu ja inimesi.

EESTI RAHVA MUUSEUM KUI VAJADUS

“Ilma selgesti äratuntud sihtideta ja juhtmõteteta tuleb hõlpsasti rahvaelus see roidunud meeoleolu, mis raskuste ees tagasi põrkab,” kirjutas ajaleht Postimees 1909. aasta veebruaris. Juhtmõtteid ja gasid ja sihte seadsid 20. sajandi esimesel kümnendil eestikeelsed ajalehed ning ajakirjad. Neist parimatelegi oli aga selgemast selge, et kõik leheveergudel avaldatud sõnad jäävad õõnsaks ja tühjaks, kui nendega ei kaasne või nende taga ei seisa tegelikku ettevõtmist.

Laulu- ja mänguseltsid, hariduse, põllumeeste- ja tuletõrjeseltsid tegutsesid, kuid nende teod olid tähtsad ning tähenduslikud eelkõige tekke- ja tegutsemiskohas. Nad toitsid ajalehti enamasti sõnumitega ja vaid harva üle maa vastu kajavate juhtmõtetega. Tartus 1907. aastal asutatud Eesti Kirjanduse Selts haaras küll üle Eesti kaasa koolmeistreid, käsitöölisi, kaupmehi, vallakirjutajaid, kuid ei julgenud end esitada rahvaelu sihtide seadjaks. Peterburi Teataja meelest oli kirjanduse selts koguni oma ülesannetelt liiga kitsas, et tõusta “Eesti kultura keskkohaks”.

ERMi-sarnase ülemaalse ühenduse järele oli pärast 1905. aasta lootusi, rahutusi ning nende mahasurumist tunda vajadust. See vajadus oli õhus ja ERMi tõusmine selle täitjaks oli üks võimalus. Siiski hästi sobiv võimalus, sest eeltöö ERMi asutamiseks oli juba ammu tehtud: ei olnud ju kihelkonda, kus poleks olnud kogujaid-kirjutajaid-vastajaid Jakob Hurda rahvaluule suurkogumisele 1888. aasta esimesest kogumiskutsest peale. Enamgi veel: nende suurkogumistega oli selgeks tehtud kogumiste mõte ja seeläbi tõstetud rahva eneseteadlikkust oma kultuurist. See teadlikkus polnud kusagile kadunud, oli vaid küpsenud, lubades areneda algupärasel ilukirjandusel, kriitikal ja uutel kultuuripüüdlustel kuni Noor-Eesti liikumiseni.

ERMi sünni vägi ja võim tuli rahva elus tunnetatud ootusest ja valmisolekust tegutseda just oma kultuuri tundmise ning säilitamise nimel. Sellele liitus haritlaste loovus ja teadmine rahvakultuuri olulisusest rahva ajaloo mõistmisel ja arengu kujundamisel. “Niikaua kui meie oma töös ja tegemises mitte oma rahvuslise mineviku pääle ei toeta, vaid ainult võõraste eeskujude järele käime, ei suuda meie kulturaliselt midagi omapäralist luua, mis meile õigust rahvuslise tuleviku pääle annaks,” kirjutas Jaan Tõnisson Eesti Rahva Muuseumi juhatuse ülesandel ja selle aseesimehena üleskutses kõikidele Eesti seltsidele ning ühistegevuslikele asutustele.

Haritlaste kindlakäelisele sihiseadmisele muuseumi ülesannete püstitamisel andis kindlasti mingil määral hoogu ka püüd ja tahtmine olla võrdväärne naaberrahvastega (Soome, Rootsi), kes olid jõudnud oma rahvusmuuseumide asutamiseni juba 19. sajandi lõpul.

Esmatähtsate ülesannetena tõstis vast valitud juhatus juba 1909. aastal võrdväärset tähtsana esile kahte: vanavara kogumine ja täieliku eestikeelse keskraamatukogu asutamine. Mõlemad ülesanded olid suured ja mahukad ning mõlema lahendamiseks oli Eestis, 20. sajandi Tsaari-Venemaa kahes kubermangus, üks eeldus — rahva elav osavõtt. Ja vaid üks võimalus: läheneda neile ülesannetele uusi teadmisi ja oskusi luues.

ERM AVALIKKUSE KORRALDAJANA JA ORGANISEERIJANA

ERMi juhatuse teisel koosolekul 6. juunil 1909. aastal ajalehe Postimees toimetuse ruumides tegeleski juhatus põhjalikult küsimusega, kuidas panna muuseum toimima nii, et sellest lähtuvad ideed oleksid arusaadavad ja kaasahaaravad kogu ühiskonnale. Kõik koosolijad olid ühel meelel selles, et rahvas saab muuseumi asja edendada kolmel viisil: asju kinkides, asju muuseumi ja seega ka tuleviku jaoks alles hoides (sealjuures peeti oluliseks rõhutada, et vanu asju ei tohiks ümber teha) ning muuseumi heaks kõne- ja piduõhtuid korraldades. Nende juhtmõtete viimisel rahvani loodeti just omakeelse ajakirjanduse kui kõige võimekama, kiirema ja kättesaadavama abi- ja vahemehe peale.

See lootus oli igati õigustatud, sest eestikeelne ajakirjandus, hoolimata ajalehtede omavahelistest vastuoludest, toetas ERMi ettevõtmisi ja aitas neile igati kaasa.

Enda poolt otsustas muuseumi juhatus kohe muuseumi ümber koondada ülemaalse usaldusmeeste võrgustiku. Usaldusmeheks ei pidanud saama siiski igäüks: õiguse saada ja olla ERMi usaldusmees andis kandidaadile ERMi juhatus ja see oli ühtaegu nii õigus kui ka kohustus. Seda kohustust ei peetud aga paljuks ja 1911. aasta oktoobriks oli muuseumil 120 usaldusmeest.

Niisama kiiresti alustati süstemaatilist kogumistööd. Juba 1909. aasta juuni alguse koosolekul otsustas juhatus muuseumi poolt teele saata vanavarakorjajad. Koguni kolmes paaris pidid kogujad sel esimesel suvel teele minema.

Muuseum oli võimalus ühistööks ja -tegevuseks. Muuseum käivitas, ise vahele segamata asja sisusse ja korraldusse, peoõhtute ja kõnekoosolekute laine. Muuseumi heaks hakkasid peoõhtuid korraldama Tartu üliõpilasorganisatsioonid. Eestvedajaks oli Eesti Üliõpilaste Selts. Tartu tudengitele järgnesid oma peo- ja kõneõhtute korraldamise ning sissetulekute annetamisega muuseumile üsna pea haridus- ja lauluseltsid üle Eesti. Niisama kiiresti, juba 1911. aastast, hakkas Tartus, Tallinnas, Võrus ja Narvas korraldatud Eesti näitustel levima lille — ostjale rinda kinnitatava kanarbikuõie müük muuseumi heaks ja tuluks.

Muuseum astus oma algusaegadest peale esile korraldava jõuna. Asutust ennast polnud füüsiliselt ollagi (juhatare koostulekuid peeti, kus oli võimalik, kord Vanemuise Seltsi, kord Liivimaa Linnade Hüpoteegei Seltsi, kord Eesti Üliõpilaste Seltsi või Postimehe toimetuse ruumides; kingitavat ja kogutavat vanavara polnud kusagile panna jne), aga ometi suudeti juba esimeste tegevusaastatega luua kõiki kihelkondi katnud usaldusmeeste, teadajate ja toetajate võrk. Enamgi veel: see võrgustik sidus muuseumiga eestlasi maailma eri paigust — Venemaast Ameerikani ja Norrast Austraaliani.

Eesti Vabariigi päevil, olles kindel oma töö ja ülesannete ulatuses ja tähtsuses ning vajades hooga käivitunud teaduslikuks uurimistööks üha täpsemaid ning põhjalikumaid andmeid, lõi ERM tookordse direktori Ferdinand Leinbocki (Linnuse) eestvedamisel usaldusmeeste kõrvale ka oma kirjasaatjate võrgu. 1931. aasta, kirjasaatjate võrgu ametliku asutamisaasta lõpuks oli muuseumil juba 241 kirjasaatjat. Kirjasaatjaid rakendas muuseum agarasti: nende ülesandeks oli vastata muuseumi saadetud küsimuskavadele võimalikult täpselt ja usaldusväärset.

ERMi ümber ja juures aegade vältel kasvatatud ning rakendatud mitmekesine kaastööliste võrgustik polnud kunagi siiski ainult vanavara ja teabematerjali kogumiseks. See oli ennekõike töö ühiste väärtuste nimel, mis õpetas ja koondas ühiskonda pangahärrast kooliõpilase. Need väärtused, mis selle võrgustiku kaudu omaks võeti, jäid kestma põlvest põlve ning aitasid kaitsta meie kultuurivara kõikide järgnenud sõja- ja ühiskondlike pöörete aastatel.

KOHANEDA, MUUTUDA, KUID SIISKI ENDAKS JÄÄDA

Nõukogude okupatsioon lõhkus 1940. aastal Eesti Rahva Muuseumi. Tehti kaks iseseisvat asutust: riiklik etnograafiamuuseum ja riiklik kirjandusmuuseum. Nii on see jäänud tänapäevani. 1988. aastal taastatud nimi ei ühendanud kahte asutust, ERMiks sai nõukogude aastate etnograafiamuuseum. Arhiivraamatukogu ühes 1921. aastast töötanud Bibliograafia Asutise, 1927. aastal loodud Eesti Rahvaluule Arhiivi ning 1929. aastal eraldi just kul-

tuuriloolise kirjavahetuse, käsikirjade jms säilitamiseks rajatud Eesti Kultuuriloolise Arhiiviga on jäänud Eesti Kirjandusmuuseumi koosseisu. Eesti Kirjandusmuuseumile, selle arhiivraamatukogule ja arhiividele jäi ka maja, mille Eesti Rahva Muuseum 20. mail 1924. aastal ostis. Seega ei olegi niisama lihtne vastata küsimusele, kuid võrd tänane ERM kannab endas oma algusaastate väge ja võimu: mõlema asutuse töötulemuste kokkulugemine meile seda vastust ei anna.

Eesti Kirjandusmuuseum on meie keskne eesti kultuuriloo, rahvaluule ja rahvustrükise uurimisasutus. Tema rikkalikud fondid, mis kätkevad peaaegu täielikku eestikeelse trükise kogu, Läänemere maade unikaalseimat rahvaluulekogu ning kümneid tuhandeid lehekülgi dokumentaalset ainet eesti keele ja kultuuri kohta, on Eesti vaimu kinnitus ja tõestus. Samas on need suured ja maailmaga mõistes unikaalsed kogud pidevad murelapsed: teadus- ja arendusasutusena rahastatakse kirjandusmuuseumi eelkõige uurimisteemadepõhiselt. Uurimisteemade või -projektide rahastamine sõltub aga eelkõige teadustöötajate viljakusest, nende artiklite avaldamisest ja tsiteeritavusest. Töö kogudega ei ole aga teadusteema. Aastaid on kirjandusmuuseumis kogusid ja nendega tehtavat tööd rahastatud riiklike programmide abil (nt “Eesti keel ja rahvuskultuur”, “Humanitaar- ja loodusteaduslikud kogud”, kui viimaseid nimetada), lisaraha otsitud ja kombineeritud. Alles 2009. aastast rahastatakse kirjandusmuuseumi kogusid riigieelarve alusel.

Kirjandusmuuseumi kogudega on seotud aga ka tema helgem pool: kirjandusmuuseumis on tööl tugevad uurijad-teadlased, oma ala tõelised spetsialistid. Nende rahvusvaheliselt vastuvõetavaks tunnustatud uurimistööd ei sisalda ainult teoreetilisi ümberjutustusi või refereeringuid erialakirjandusest, vaid põhinevad ikka ja alati allikmaterjalil. See, et kirjandusmuuseumis on igapäevaselt uurijatena tööl inimesed, kes oskavad ja tahavad allikatega töötada, tagab omakorda nende originaalmaterjalide kiirema ja parema jõudmise kõikide asjahuvilisteni. Kirjandusmuuseum on olnud edumeelne ja karme kultuurilooliste allikate avamisel: digitaaliseerimisel ja digitaalsel publitseerimisel.

Kogu selle ERMi kunagiste arhiivide elu ja muutumise juures on palju jäänud samaks: rahvaluule arhiivi juures töötab oma

korrespondentide võrk, arhiivraamatukokku laekuvad kõik eesti-keelsed, Eestit ja eestlasi käsitlevad raamatud ning kultuurilooles arhiivis on koht tänapäeva eesti kultuurielule. Säilinud on ka algusaegadele nii iseloomulik usk oma töö vajalikkusesse, oskus leida lahendusi ja jõudu edasilikumiseks esialgu isegi võimatuna näivates olukordades.

Eesti Rahva Muuseumi etnograafilised kogud ja kunstikogu koliti 1920. aastate alul Raadi mõisahoonesse. Esialgu sai ERM vabariigi valitsuse korraldusel loa kasutada poolt Tartu ülikooli valdusesse läinud mõisahoonest, 1925. aastal anti kogu hoone ERMile. 1943. aastal paigutati Raadi lossi Saksa sõdurid ning muuseum pidi väärtuslikumad esemekogud sisse pakkima. Käsku kogud Saksamaale saata aga eirati ja Saksamaa asemel toimetati pakitud varandus lahkete eraisikute või asutuste keldritesse. See sunnitud kolimine ja peitmine päästis hindamatu rahvakultuurikogu, sest 1944. aasta augusti sõjatules hävis ka Raadi loss.

Meie uhked puit-, tekstiil-, metall-, klaas-, hõbe- jm esemed olid peavarjuta, kuni neile leiti paigutusvõimalus kirikute keldrites ja Veski tänaval kunagise Riigikohtu majas. Veski tänava hoone tervikuna anti muuseumi käsutusse 1949. aastal ning on seal praeguseni. ERMi näitusemaja, nõukogudeaegne raudteelaste klubi, avati alles 1993. aastal. Nii elab ja tegutsebki ERM mitme maja vahel laialipillutatult: osa kogusid on paigutatud Raadi lossi taastatud kõrvalhoonetesse, tekstiilikogud on veel Veski tänava keldrites.

Muuseumi puhul on ühtmoodi olulised töösuunad nii kultuuripärandi kogumine ja säilitamine, Eesti rahvakultuuri, eestlaste ja eestimaalaste eluolu tutvustamine näituste, ürituste, õpitubade, publikatsioonide kaudu ja etnoloogiline uurimistöö, mis haarab kõiki Eestimaal elanud ja elavaid rahvaid ning ka meie sugulasrahvaid. Uurimistöö rakenduslik pool saab nähtavaks näitustel ja seda kasutatakse aktiivselt õpitubades ja -programmides. Fundamentaaluurimused on aga aluseks muuseumi kogumistööle, kodu- ja rahvusvahelistele koostööprojektidele. Audiovisuaalne kogu, mis eriti jõudsalt hakkas kasvama muuseumi kauaaegse direktori Aleksei Petersoni juhtimisel, pakub ülevaateid alates eestlaste leivategemisest kuni viljapeksuni ning mitmete soome-ugri rahvaste kommetest ja toimingutest. Audiovisuaalne dokumenteerimine

on olnud üks muuseumi olulisematest tegevussuundadest ka viimastel aastatel ning jääb selleks tulevikuski. ERM peab üheks kohuseks jäädvustada just filmilindil, nüüd küll juba digitaalselt, meie igapäevaelu. Nii seda, kuidas me õppisime prügi sorteerima, kui ka seda, kuidas 21. sajandi esimese kümnendi lõpul leiba-saia tehakse.

Kunagise Eesti Rahva Muuseumi mõlemad harud, kirjandusmuuseum ja praegune ERM, on oma elu ja töö kohandanud eesmärgi järgi, milleks ta 100 aastat tagasi ellu kutsuti: koguda, säilitada, uurida ja tulevastele põlvedele võimalikult täiuslikult kättesaadavaks teha esivanemate elu ning pärandit. Kas kahest harust kunagi ka juriidiliselt jälle üks peaks saama, polegi nii tähtis. Igapäevases sisulises koostöös ja nüüd ka Raadile ehitatavas esimeses ERMi omas majas saavad need kaks haru nagunii kokku eesti kultuuriloo uues püsinäituses.

Kõige olulisem on pealegi ju see, et kohanedes ja muutudes vastavalt vajadustele ning võimalustele, suudaksid mõlemad harud oma kavades ja töös meeles pidada, et ERMi olemasolu ja tegevus on alati seotud oma rahvaga. Vaid side oma rahvaga, mis kord on avatud, kord peidetud kahekõne, on võimeline sünnitama uut, tunnustades ja hoides vana. Ja et neid väärtusi, mida endasse alates oma tegevuse esimestest päevadest on koondanud Eesti Rahva Muuseum kui vajadus, kui idee edasilikumiseks, on vaja eesti rahvuse püsimiseks ning eneseteostuseks ka järgmistel aastasadel.

KRISTA ARU (sünd. 1958) on lõpetanud Tartu ülikooli filoloogiateaduskonna ajakirjanduse osakonna 1981, *mag. phil.* 1992. Töötanud ajakirjanduse osakonna assistendina/lektorina 1981–1993, Raadio Q peatoimetajana 1993–1995, Eesti Kirjandusmuuseumi direktorina 1995–2005; a-st 2006 Eesti Rahva Muuseumi direktor. *Akadeemias* avaldanud artiklid “Jaan Tõnisson tahtis *Postimeest* ja sai *Postimehe*” (1997, nr 2, lk 227–244), “*Akadeemia* hilinevad artikkel 1938. aastast” (1997, nr 7, lk 1390–1396) ja “Oskar Gustavson: Mitu nime ja üks pale” (1999, nr 7, lk 1383–1391).